

Людмила ГОРБУНОВА

**ХАОС VERSUS ПОРЯДОК
ЯК КОНТРОВЕРЗА МИСЛЕННЯ
В КРИЗОВІЙ КУЛЬТУРІ**

**СТАТТЯ II
ТРАГІЧНИЙ ДОСВІД
СТАНОВЛЕННЯ НІЦШЕ¹**

У статті розглядається життя здійснювача «великої переоцінки цінностей», засновника філософії життя Ніцше як подія в культурі Європи XIX століття та як трагічний експеримент «самоподолання».

Його досвід «життєфілософії» ризикований, але не ризикованіший за дійсність кризової культури, що містить у собі хаос і порядок як у мірах, так і надмірностях.

Якось на науково-практичній конференції виникла дискусія з приводу методологічних можливостей філософської спадщини Ніцше для педагогіки, зокрема, для педагогіки перехідних форм. Зверталися до Ніцше радили філософи, що розробляють проблеми надсистемного трансгресивного мислення в ситуації розгортання транскультурних тенденцій.

«Але ж Ніцше стверджував волю до влади; проповідував нігілізм, виступаючи проти вищих цінностей; закликав допомагати сильним, а не слабким; пророкував прихід надлюдини; заохочував песимізм, проповідуючи вічне повернення того ж самого. Його філософія привела до ідеології націонал-соціалізму. Ніцшеанство й гуманістичний виховний ідеал несумісні!» — вперто наполягали опоненти.

Така реакція на Ніцше, породжена усталеним стереотипом, на жаль, усе ще дуже поширена в педагогічному співтоваристві. Тому, говорячи про мислення в кризовій культурі, методологічно неправильно й історично несправедливо обмежитися лише загальними характеристиками філософії життя, замовчуючи того, хто почав у європейській культурі велику «пере-

¹Продовження. Статтю I див. у «Філософії освіти», № 2 /2005 р.

оцінку всіх цінностей» як акту найвищої самосвідомості людства, що знайшла в ньому свого генія.

В аспекті досліджуваної проблеми, реагуючи на упередження щодо філософії Ніцше, вважаю доцільним сформулювати основні положення, спровоковані хибним її розумінням, що позначили комплекс проблем для розгляду в цій і наступних статтях:

1. Ані в житті, ані у філософії. Ніцше не був націоналістом, а тим паче націонал-соціалістом;
2. «Воля до влади» не означає «прагнення до панування» або «бажання володарювати»;
3. Сильні, у розумінні Ніцше, не є «могутні» або «панівні» у якомусь соціальному устрої;
4. Ніцше не був песимістом, проповідуючи «Вічне Повернення Того Ж Самого», а останнє не можна розуміти як повернення до того ж самого;
5. Ніцше не був нігілістом у звичному смислі. «Класичний нігілізм» Ніцше був подоланням нігілізму епохи;
6. «Переоцінка всіх колишніх цінностей» є не відмовою від цінностей, а умовою й підставою створення нових;
7. Надлюдина Ніцше не є «суперменом» або представником нового біологічного виду — «раси панів».

Наведені положення потребують свого обґрунтування, насамперед, у плані їхньої методологічної значимості для осмислення можливостей ефективних бажаних змін у самому змісті виховного й освітнього процесу, для розуміння проблем становлення людини через подолання й самоподолання, для усвідомлення всіх небезпек і ризиків простору свободи, що досягається при цьому.

*Колись із моїм ім'ям буде пов'язуватися
спогад про щось жахливе — про кризу, якої ніколи
не було на землі... Я не людина, я динаміт
(Фрідріх Ніцше. Ессе Ното)[2, 762]*

1. Життя Ніцше: трагічний експеримент

Фрідріх Ніцше — найбільш визначна фігура у філософії епохи кризи європейської культури. З нього починається новий період, відзначений, на відміну від класики, іншим розумінням шляхів і доль європейської культури.

Можна по-різному оцінювати в історії епоху, що почалася з Ніцше, але в будь-якому разі вона була епохою кризи, а відповідно, епохою народження зовсім іншого, не схожого на класику духовного світу, просякненого величезною творчою енергією й переповненого пошуками нових перспектив

⁰Тут і далі всі цитати подаються в авторському перекладі з російських видань.

життя. Відкрившись хаосу становлення й трагічного експериментування, він перетворювався на світ лабіринту, в якому все більш інтенсивно розходяться та перетинаються шляхи людських дол, що ведуть до трагічних поворотів історії, у яких надії обертаються на глухі кути...

Цей світ і ця епоха потребували нових духовних азимутів і ціннісних орієнтирів, нового мислення й нової філософії. Саме такою й стала філософія Фрідріха Ніцше — «найбільш невідсторонена... і разом із тим найбільш радикальна й небезпечна філософія з будь-коли існуючих» [3, 13]. І найбільш самотня... «Той, хто вміє дихати повітрям моїх творів, знає, що це повітря вершин, здорове повітря. Треба бути створеним для нього, інакше ризикуєш застудитись» [2, 695]. Подібну оцінку дає О. Фешовець, автор передмови до українського видання повного зібрання творів Ніцше: «Його мислення постає як потужний вихор, що погрожує захопити із собою та, врешті, зруйнувати кожного, хто необачно наблизиться до нього, — втім, найвища вимога Ніцше — навчитися виживати в цьому смерчі» [4, IV].

За словами К.Яспера, Ніцше був першим, хто змалював «жахливу картину сучасного світу, яку всі відтоді без утоми повторюють: «Крах культури — освіта підмінюється пустим знанням; душевна субстанціальність всесвітнім лицедійством ілюзорного життя, нудьга глушиться всіма видами наркотиків і гострих відчуттів; будь-який живий духовний паросток придушється шумом і гуркотом ілюзорного духу; усі говорять, але ніхто нікого не чує; усе руйнується в потоці слів; усе розп'ятується й продається. Не хто інший, як Ніцше, показав пустелю, в якій тривають божевільні перегони за прибутком; показав зміст машини й механізації праці; зміст явища, що народжується, — маси» [5, 13].

Саме словосполучення «філософія Ніцше» тривалий час у представників «професорської філософії» викликало несприйняття. Тому що він не був філософом у прийнятному для них сенсі цього слова. Його можна називати по-різному: філософ-поет, філософ-музикант, філософ-есеїст, лірик пізнання... Але суть у тому, що філософія такого рангу й масштабу, як у Ніцше, завжди є розповіддю про певну «подію»...

У чому сенс «події» Фрідріха Ніцше, якій «радше поле битви, ніж людина»? Певне уявлення про це можна скласти, звернувшись до такого порівняння Свас'яна: хтось, зазирнувши в недосяжну для багатьох глибину, побачив там щось, і це настільки приголомшило його розум, що підсумком цього стала нова оптика, новий орган сприйняття речей. «Я немов поранений стрілою пізнання, отруєною кураре: бачу все». Озирнувшись потім навколо, він не міг уже застати нічого, окрім суцільних *невідповідностей побаченому* [3, 14]. Це запаморочливо осяйне *щось* ми знаходимо в діалозі Заратустри та життя: «І я сказав йому щось на вухо, прямо в його сплутані, жовті, безумні пасма волосся. — *Ти знаєш це, о Заратустро? Цього ніхто не знає*» [2, 106].

Це незбагненне для розуму бачення вписалося в неповторну повноту контексту особистості філософа, який з дитинства гостро передчував свою

особливу долю, долю обранця, а також у його надзвичайний дар *жити в піднесеному*. «Хто не живе в піднесеному, як вдома, той сприймає піднесене, як щось моторошне й фальшиве» [1, 15]. До цього варто додати знайому йому з дитячих років атмосферу майже інстинктивно засвоюваної правдивості й чесності («Ми, Ніцше, зневажаємо брехню») [1, 15]. Чи могла така людина знехтувати істиною, що відкрилася їй, і не повідати її людству, хоч би якою трагічною вона була?

Щоб зуміти поставитися справедливо до філософії Ніцше, «треба страждати від долі музики, як від відкритої рани», «треба розширити долю музики до долі культури, до планетарної долі, щоб отримати пронизливий, як сирена, *аварійний* лейтмотив ніцшевської «події» [3, 14].

Біографія Ніцше не багата подіями [10]. Народився він 15 жовтня 1844 року в родині протестантського священика в містечку Рьоккен в анексованій Пруссією Тюрінгії. Батько, інтелігентна, освічена людина, помер від хвороби головного мозку, коли Фрідріху було 5 років. Цілком імовірно, ця ж хвороба перед цим уразила і його молодшого брата Йосифа, що помер у віці одного року. Після смерті глави сім'ї мати переїжджає до Наумбурга, де Ніцше й зростає в жіночому оточенні, разом із молодшою сестрою Елізабет.

Зовні все йде добре: хлопчик закінчує Наумбургську гімназію і вступає до школи Пфорта, відомої тим, що в ній навчались Новаліс, брати Шлегелі, Фіхте. Хлопчик росте вундеркіндом, близькі захоплюються його шкільними творами й музичними композиціями. Він розвиває свій життєвий світ – це, насамперед, світ духовної культури: Шиллер, Гельдерлін, Гете, Байрон. Водночас за цими зовнішніми проявами типової долі обдарованого провінційного хлопчика вибудовується напружено трагічний внутрішній світ почуттів. Смерть батька й молодшого брата виявилися тією первинною екзистенційною травмою, якою можна пояснити афективно забарвлені переживання «страху смерті» у юнацькі роки та відкритість романтичному досвіду в літературі й філософії як трагічному переживанню світу. Більше того, передчасна смерть батька викликала в хлопчика бажання заповнити втрату й стати священиком. Улюбленим читанням було читання Біблії, за що його прозвали маленьким пастором.

Із закінченням Пфорти Ніцше спочатку йде в Боннський університет, де вивчає теологію й класичну філологію, потім переїжджає на навчання в Лейпцігський університет, де закінчує вивчати класичну філологію. Але його вже мучить філософія в образі «франкфуртського самітника» Артура Шопенгауера, зустріч із яким по-своєму перевернула світ його уявлень.

Засновник європейського песимізму, автор книги «Світ як воля й уявлення», з його незрівняним презирством до «професорської філософії професорів філософії» у той час був мало відомий в університетських колах і не мав у цьому середовищі ніякої довіри до себе. Але саме Ніцше чомусь знаходить його: «Я зрозумів його, немовби він писав для мене» [1, 8]. Шопенгауєрівське вчення сприймається молодим Ніцше не як система абстрактної філософії, а як «трагічне життерозуміння», що дає цілісний

образ світу й людини. Він вчитувався в кожне його слово, його маргінальна думка знайшла в думці Шопенгауера «споріднену по крові», з якої можна було зростати далі, знайшовши в ній поживу для розуму й підтримку, щоб, захистивши свою винятковість, відбутися як унікальність. Шопенгауер був не стільки прочитаний, скільки вчитаний у життя й долю Ніцше, аби згодом бути подоланим. Багато чого з того, що писав учитель, потім його учень викрив як фальшиву монету.

Короткочасна військова служба, короткий напад прусського патріотизму й повного злиття з політикою канцлера Бісмарка за об'єднання Німеччини не є «подіями» духовного життя Ніцше, хіба що як точки відштовхування.

Найвизначнішою духовною подією, поряд зі знайомством з філософією А. Шопенгауера, виявилось особисте знайомство з Рихардом Вагнером, таким же поціновувачем автора книги «Світ як воля й уявлення». Ніцше із захопленням сприймав Вагнера як персоніфіковану філософію Шопенгауера через музику, цей єдиний за силою адекватності синонім «світової волі». У той час творець «Тристана» й «Мейстерзингерів» ще був невідомим, гнаним маргіналом у європейській культурній ієрархії XIX ст.

В 1869 році на підставі робіт із філології Давньої Греції двадцятичотирирічного Ніцше затвердили на посаді професора філології Базельського університету в нейтральній Швейцарії – своєрідному центрі духовної культури Європи в XIX ст. Тут на нього чекали холодний прийом, самотність, відсутність спілкування й розуміння з боку колег, за винятком дружби з істориком культури Я. Буркхардтом, з яким Ніцше обговорює задум своєї книги, присвяченої народженню давньогрецької трагедії.

Війна, що спалахнула між Францією часів Паризької комуни й об'єднаною Пруссією – Германською імперією спочатку збудила в Ніцше патріотичні почуття (він навіть йде волонтером у санітарний загін діючої пруської армії), але викликаний нею шовіністичний чад відштовхує його. Він зовсім не поділяє гучне захоплення своїх родичів і знайомих із приводу перемоги, вважаючи її перемогою варварів над більш культурною й освіченою Францією. Він знову сам, тому що для нього змінився вже масштаб оцінки подій. Завдяки цьому внутрішньому зрушенню він бачить у цій військовій перемозі шойно проголошеної імперії не перемогу, а поразку німецького духу.

На цьому закінчується життєва прелюдія до філософії Ніцше. В 1871-1872 рр. виходить його перша власне філософська робота «Народження трагедії з духу музики» із передмовою, адресованою Р. Вагнеру. Це була не просто подія в житті Ніцше, це була *подія початку* філософського розвитку, а точніше, *становлення Ніцше*, що тривало вісімнадцять років.

Якщо перші двадцять шість років були підготовкою Ф. Ніцше до цієї події, то наступні вісімнадцять років життя – «вільним плаванням в океані європейської філософії» [6, 19], а, точніше, сходженням на гірські піки, яких ще не було в ній. Він вбирає в себе вершини європейської філософії для того, щоб, підірвавши їх критикою з позицій самого життя, розчистити місце для

нового творення. Але підривав він їх разом із собою («я не людина, я динаміт»), і це може бути однією із причин кінця, що чекав на нього – одинадцятирічного божевілья, яке закінчилося смертю в 1900 р.

Еволюція філософії Ніцше містить у собі три компоненти, які послідовно домінують і визначають основні етапи його філософського сходження: це, по-перше, романтично осмислена міфологія, інтерпретована в душі цілісності базисного архетипу життя; по-друге, критично деструктивний аналіз соціокультурного життя; по-третє, синтез і концепції абсолютного ствердження життя [6, 19].

Саме такий підхід збігається з парадигмою еволюції Ніцше, запропонованою ним самим у першій частині «Так казав Заратустра» у главі-притчі «Про три перетворення духу»:

«Назву я вам три перетворення духу: як дух стає верблюдом, левом верблюд і, нарешті, дитиною лев.

Багато важких тягарів випадає духові – міцному, витривалому духові, сповненому святобливість; важких, щонайважчих тягарів вимагає сила його.

«Що таке тягар?» – питає витривалий дух, хиячись, ніби верблюд, і хоче, щоб його добре нав'ючили.

Усі найважчі тягарі бере на себе витривалий дух; мов нав'ючений верблюд, що поспішає в пустелю, так поспішає й дух у свою пустелю».

Однак у найсамотнійшій пустелі стається друге перетворення: дух обертається тут на лева, хоче здобути собі свободу й панувати у власній пустелі.

Ворогом він хоче стати своєму останньому богові, великому драконі, якого не хоче вже визнавати своїм володарем. «Ти повинен» – так звати великого дракона. Та левів дух мовить: «Я хочу».

«Ти повинен» лежить у духу на шляху та іскриться золотом, мов лускатий звір, і на кожній лусці виблискує золотом: «Ти повинен!»

Тисячолітні цінності виблискують на цих лусках, і наймогутніший з усіх драконів каже так: «Усі цінності всіх речей виблискують на мені.

Усі цінності вже створені, і кожна створена цінність – це я сам. Воістину, «Я хочу» не сміє більше існувати!» Так каже дракон.

Навіщо потрібен духові лев?

«Аби здобути свободу, а також священне «ні» навіть перед обов'язком, – для цього, брати мої, потрібен лев.

Здобути собі право на нові цінності – то найстрашніший здобуток витривалого й святобливого духу».

Але чому хижий лев повинен ще стати дитиною? Що може зробити дитина, чого не може зробити лев?

«Дитина – це невинність і забуття, новий початок, гра, колесо, що крутиться само собою, перший порух, святе слово утвердження.

Так, для гри творення, брати мої, потрібне святе слово утвердження – своєї волі прагне тепер дух, свій світ здобуває втративший світ» [2, 18-20].

Три етапи в розвитку людського духу означають наступне: перший – «верблюд» – залежність і учнівство; другий – «лев» – критика й боротьба за волю; третій – «дитина» – творення й твердження на основі гри, новий «початковий рух». На наш погляд, ця притча допомагає зрозуміти деякі суттєві моменти у філогенетичному й онтогенетичному процесах. Але, насамперед, ці три перетворення позначають періоди життя й здоров'я самого Ніцше, а також моменти його власної творчості. Хоча границі між ними відносні: лев сидить у верблюді, дитина в леві; трагічний результат закладений уже в дитині.

Слід зазначити, що існує багато різних оцінок еволюції Ніцше залежно від того, що покладено в основу періодизації його творчості (Л. Шестов, А. Камю, Х. Мідлтон, С. Стронг та ін.). Але найчастіше ці періодизації, відбиваючи зміни в зовнішніх проявах, не зачіпають внутрішнього, глибинного процесу становлення філософії Ніцше, якою стала концепція «життя», взятого в його позачасовому значенні, життя «Nuns stans», концепція, вироблена ним як своєрідна «надцінна ідея» на протигагу афективно забарвленому пережитому в дитинстві й отроцтві «страху смерті», невідступній хворобі, що прогресувала, а головне, посиленню декадансу європейської культури – середовищу самоорганізації «події Ніцше».

У цьому сенсі можна говорити про єдність, що заперечує лінійну еволюцію поглядів філософа. Це суперечлива єдність трьох глибинних інтенцій, що виявляють себе на різних етапах створення, по суті, незмінної настанови мислення на критичну деструкцію виродження дійсності з метою утвердження «життя».

Після оприлюднення «Народження трагедії» самотність Ніцше поглиблюється. Філологи погано сприймають його книгу. Він відчуває себе Неесвоєчасним.

Через кілька років його спіткало нове розчарування. Ярмарковий дух торжества в Байреті із приводу визнання Вагнера, блиск і офіціоз ритуалу канонізації, пишність повернення до «реанімаційної слави» раніше відчуженого маргінального композитора в Ніцше визиває відразу. Для нього нестерпні шовіністичний патріотизм, антисемітизм, любов до похвали й низькопоклонництва, що проявилися в його друга й учителя. Під маскою нового Есхіла, яким його раніше бачив Ніцше, ховався «завзятий театрал і неперевершений дизайнер пристрасті», що бачив у своєму беззавітно вірному другові лише талановитого агітатора й пропагандиста вагнеріанства. Про це свідчить, у тому числі, й характерна репліка Вагнера, що відноситься до червня 1878 року, яку наводить Петер Гаст: «... Ніцше читають лише в тій мірі, у якій він тримає *нашу* сторону!» [1, 17].

Але, напевно, про головну причину свого розриву з Вагнером сказав сам Ніцше: «...Чого я ніколи не пробачав Вагнерові? Того, що він *поблажливо поставився* до німців – що він зробився імперськонімецьким...Куди б не проникала Німеччина, вона *псує* культуру...» [2, 715]... Розрив із Вагнером («у мене не було нікого, крім Рихарда Вагнера») відкривав перспективу абсолютної самотності.

Друзі, здивовані змінами в Ніцше, цураються його. Ніцше глибоко переживає розриви. На тлі душевних переживань погіршується стан його здоров'я. Його непокоять болі в голові, шлунку, очах, порушення вимови. Такий стан змушує його переглянути своє ставлення до деяких життєвих планів та зобов'язань. «Хвороба помалу приносила мені звільнення: вона мене позбавила від усякого роду розривів, від усяких шалених сумнівних починань. Вона наділила мене правом докорінно змінювати свої звички» [7, 11].

Але він змінює не тільки звички, він докорінно змінює життя, поставивши перед собою проблему вибору: безтурботна академічна доля базельського професора або ризиковані пригоди вільного фаустівського духу. Цей вибір здійснюється в перерві між «Народженням трагедії» і ще не написаним «Людським, занадто людським», заповненій болісною альтернативою: або «грати відкрито» (так, я осягнув сутність моралі; вона вся спочиває на брехні, тому що в основі її лежить що завгодно, крім власне морального: марнославство, гордіня, помста, жага реваншу, злопам'ятство стадного відчуття), або залишатися славним базельським професором, продовжуючи викладати грецьку мову й літературу [3, 20]. І він здійснює свій вчинок: відмовляється від викладання й починає вільне для творчості життя мандрівника - мешканця скромних мебльованих кімнат у Швейцарії, в Італії, на півдні Франції, куди його заносили пошуки сприятливого клімату.

Щоб як належне оцінити мотивацію такого вибору, варто звернутися до листа, відправленого Якобові Буркхардту 6 січня 1889 р. з Турина на четвертий день божевілля, у якому, незважаючи на мегаломанію автора, ситуація роз'яснюється надзвичайно точно: «Дорогий пане професоре, зрештою, мене набагато більше влаштовувало би бути славним базельським професором, аніж Богом; але я не насмілюся зайти у своєму особистому егоїзмі так далеко, щоб заради нього поступитися створенням світу» [1, 8]. Так, він охочіше залишився б славним базельським професором, аніж став би «Богом», «учнем Діоніса», «великим злочинцем», «Розп'ятим» – але сталося так, що цей професор побачив щось таке, чого не бачили інші. І тоді стало ясным життєве завдання – великий похід на цінності колишньої історії заради ствердження нових.

Але таке завдання, як зазначає Свас'ян, міг би виконати не слабкий і уразливий романтик-ідеаліст, а лише великий злочинець рангу Цезаря або Наполеона. «Ситуація наче буквально списана зі сторінок Достоєвського (до речі, знаного й улюбленого: «єдиного психолога, у якого я міг дечому повчитися»); і цьому німецькому Раскольнікову сподобилося з оглядкою на Наполеона розв'язувати ребус власного життя: «твар тремтлива» або «надлюдина»? [3, 18]. І вибір був зроблений.

Публікація роботи «Людське, занадто людське» в 1878 р. відкриває велику критику цінностей («левом стає дух»). Книга вийшла з визивною присвятою – «Пам'яті Вольтера». На зміну кумирам юності Шопенгауеру й Вагнеру приходять нові вчителі - Ларошфуко, Лабрюйєр, Фонтенель, Вольтер, Шамфор – відомі майстри в справі розвінчання романтичних ідеалів,

героїчних ідей і моральної прекраснодушності. Коли урок буде засвоєний і афористична техніка учня перевершить навчальні зразки, а гострота критики досягне небезпечної для опонентів досконалості, у творчості Ніцше зазвучить нова тональність, що дозволить йому в листі до Ф. Овербека від 30 квітня 1884 р. сказати про себе: «Тепер я, з великою часткою ймовірності, *найнезалежніша людина в Європі*», «У мені тепер вістря всього морального міркування й роботи в Європі» [1, 22].

Нам, що успадкували з колишньої ментальності применшувальні уявлення про масштаб індивідуального («творець історії – народ»), завищувальне розуміння ролі скромності в науці, оцінку філософських міркувань, що редукує до абстрактної моральності, мабуть, важко спокійно сприймати подібні заяви. Непорозуміння й упередження, пов'язані з ім'ям Ніцше, часто породжені якраз цією невідповідністю культурних парадигм, точніше, нашою нездатністю вийти за межі власної шкали оцінювання, коли ми натрапляємо на щось, що не вміщається у визнані стандарти й зразки, наприклад, оголошення війни тисячолітнім цінностям. У свідомості «добро-нравної» людини Ніцше донині залишається моральним опудалом, від якого слід всіляко оберегати підростаюче покоління.

Причина цього нерозуміння не тільки в нас чи в злій іронії долі його спадщини. Таке ставлення обумовлене ще й тим, що свою філософію Ніцше, на відміну від багатьох інших, не створював як закінчену й тому закриту систему, що містить всі дефініції й де проставлені всі крапки над «і». Навпаки, він відкрив її хаосу життя, зіткненню великих протилежно заряджених сил, а тому різночитанням і різнодумствам, розмаїттю оцінок і інтерпретацій, таким чином доручивши нам відповідальність за розуміння найглибших інтенцій його вчення. Тому так важливо нам у наших ваганнях і оцінках зуміти почути крик його душі: «Вислухайте мене! ...Передусім, не плутайте мене з іншими!». «Я... зовсім не опудало, не моральне чудовисько... Я учень філософа Діоніса...» [2, 694].

Після опублікування книги «Людське, занадто людське» сучасники його не розуміють, деякі, у тому числі й Вагнер, виступають із нападками. Здоров'я Ніцше усе більше погіршується. Часом це вганяє його у відчай: «Не мати можливості читати! Писати не інакше, як уривками! Ні з ким не бачитися! Не мати можливості слухати музику!» [7, 12]).

«Те незвичайне, що створюють видатні таланти, – писав у свій час Гете, – передбачає досить крихку організацію, що дозволяє їм відчувати рідкісні почуття й чути небесні голоси. Така організація, вступаючи в конфлікт зі світом і стихіями, виявляється дуже вразливою, і той, хто, подібно до Вольтера, не сполучає в собі велику чутливість із неабиякою витривалістю, схильний до тривалої хворобливості» [3, 21].

В якому сенсі хвороба присутня у творчості Ніцше – таким питанням задається Жиль Дельоз, представляючи свої міркування із цього приводу. Ніколи хвороба не була джерелом натхнення для Ніцше. У хворобі він вбачав *точку зору* на здоров'я, а в здоров'ї – *точку зору* на хворобу. Як писав про це

власне він: «Досліджувати з точки зору хворого *здоровіші* поняття та цінності. І, навпаки, з точки зору повноти та самовпевненості *багатшого* життя дивитись на таємничу роботу інстинкту декадансу – такою була моя довга вправа, мій дійсний досвід, і якщо в чомусь, то якраз у цьому я став майстром. Тепер я маю досвід, досвід *переміщення перспектив*: головну основу того, чому одному лише мені, мабуть, стала взагалі доступною «переоцінка цінностей» [2, 699].

Хвороба, таким чином, не є (і не може бути) рушійною силою філософа; вона лише бере участь у формуванні *внутрішньої інтерсуб'єктивності* індивіда. «Хвороба як оцінювання здоров'я, моменти здоров'я як оцінювання хвороби - ось той «переворот», те «переміщення перспектив», у якому Ніцше вбачає сутність свого методу й своє покликання до переоцінки цінностей» [7, 13]. Ця рухливість, на думку Ніцше, свідчить про його «велике здоров'я». Як підкреслює Дельоз, божевілля приходить, коли це мистецтво переміщення вичерпується, тому що не залишається більше здоров'я для того, щоб робити хворобу точкою зору на здоров'я [7, 14].

Здатність до переміщення перспектив, до подолання хвороби свідчить про велику жадобу життя Ніцше: «...Для типово здорового... хвороба може стати енергійним *стимулом* до життя, до продовження життя. Так фактично уявляється мені тепер цей довгий період хвороби: я немовби знову відкрив життя, включив себе в нього, я знаходив смак в усіх гарних і незначних речах... я зробив з моєї волі до здоров'я, до *життя*, мою філософію...» [2, 700]. І хоча це філософія трагічного сприйняття світу, вона не є песимістичною. «...Я *перестав* бути песимістом за років моєї найменшої вітальності: інстинкт самовідновлення заборонив мені філософію убогості і зневіри ...»

Але не лише коливання між здоров'ям і хворобою, не лише ритм чергування ейфорії й депресії сприяли становленню внутрішньої інтерсуб'єктивності філософа.

Особистість Ніцше – це складна сукупність масок. Єдність «Я» як щось гомогенне й самототожне йому не властива. Він не вірить у таку єдність і не відчуває її в собі. Серед вершин ніцшевської думки є сторінки, де він пише про необхідність маскуватися, про достоїнства й крайню нагальність масок «*До моралі Я. – Важко домогтися розуміння... Кожний вчинок тлумачиться викривлено. Щоб не бути тим, кого постійно розпинають, варто застатися масками*»

Його особистісна концепція містить найтонші відношення між різними «я», які ховаються, суперничають, співробітничать, але в сукупності виражають сили життя, сили думки в різноманітності своїх проявів. Його «Я» існує як складний інтерсуб'єктивний простір переміщення, перетікання відмінностей, точок зору, як постійний процес самоорганізації з хаосу, а не застиглий гомогенний, самототожний порядок. Це визначає загальну спрямованість його міфотворення й особистісних пріоритетів у створенні свого

Ніцше називав себе учнем бога Діоніса. Серед безлічі відомих давньогрецьких богів лише він єдиний полюбляв виряджатися в чужі маски, лише він мав дивну властивість – говорити вустами іншого (недарма його називають богом перевтілень). Його основна особливість була досить примітна: шляхом боротьби й спротиву вселятися у свого антагоніста й, поглинаючи, робити його самим собою. Можливо, саме за це його так любив Ніцше, зробивши власним символічним втіленням. Він наче наслідує талант Діоніса таїтися, ховатися, нашіптувати, перетікати й перевтілюватися, щоб, подібно улюбленому богові, розкритися в шаленстві натхнення й одержимості творчості. Такий динамізм особистісної інтерсуб'єктивності втілювався в напруженості й подвійності текстів, переплетенні голосів, перетіканні масок одна в одну.

Вагнер, Шопенгауер, Пауль Ре, Діоніс, Заратустра – всі вони були масками Ніцше. Згодом деякі подумували, що божевілья було його останньою маскою. Він сам про це написав таке: «Часом саме божевілья є маскою, за якою ховається фатальне й занадто надійне знання» [7, 14].

Насправді, як вважає Дельоз, божевілья знаменує той момент, коли маски, припиняючи переміщатися й перетікати одна в одну, змішуються й застигають у мертвенній непорушності.

Поки Ніцше вистачало мистецтва, переміщуючи перспективи, здійснювати динаміку *самоподолання* («моя найсильніша властивість – самоподолання»), він насолоджувався своїм «великим здоров'ям», що й уможливило його творчість і *становлення*. Але коли під впливом прогресуючої хвороби це мистецтво його покинуло, всі маски змішалися в масці клоуна, блазня, – тоді хвороба злилася із завершенням творчості. Колись він сам назвав божевілья «комічним вибуттям», свого роду кінцевою клоунадою. Останні листи Ніцше є свідченнями цього екстремального моменту, і саме тому, як справедливо вважає Дельоз, вони є невід'ємною частиною його творчості [7, 20-21].

Говорячи про ніцшевську філософію, можна сперечатися про те, що саме вважати її центральною концепцією: «волю до влади», «становлення», «життя», «вічне повернення». Як помітив Гайдеггер, все це в мові Ніцше одне й те саме. На наш погляд, його філософія принципово ацентрична; все залежить від нашого шляху в ній, тому що вона є своєрідним лабіринтом, що дає нам можливість просвітленого виходу, але й приховує в собі небезпеку зустрічі з Мінотавром.

Безпосередньо філософію Ніцше, точніше деякі її аспекти, важливі для нашої теми, ми будемо розглядати в наступних статтях. Тут же нам хотілося б підкреслити її загальний відкритий і нелінійний характер, обумовлений її неабстрагованістю від життя, життя саме конкретного, що піднялося до планетарних доль культури.

Томас Манн у своїй статті «Філософія Ніцше у світлі нашого досвіду» порівняв Ніцше з Гамлетом. За його словами, Ніцше «не лише надзвичайно повно й складно сконцентрував у собі й підсумував всі особливості євро-

пейського духу і європейської культури, але й увібрав у себе минуле, щоб потім, більш-менш свідомо наслідуючи йому й спираючись на нього, повернути його, повторити й осучаснити у своєму міфотворенні...» [8, 200].

Глибоко екзистенційне відношення Ніцше до європейської культури втілюється в здійсненій ним справі свого життя – критичній переоцінці двох її вихідних засад: грецького раціоналізму й християнської моралі. Як ніхто раніше, Ніцше висловив сумніви щодо цінності того й іншого. Відчужено-абстрактна байдужа й самозакохано-самодостатня думка на це була б не здатна.

«Потрібно було – один раз і назавжди – поставитися до двох з половиною тисячоріч європейської моралі як до суто особистої проблеми... потрібно було повністю відмовитися від особистого життя й стати завідником духовної історії ... потрібно було, таким чином, перевернути норму життя й *роками* навиліт жити в тому, у чому за професійним звичаєм живуть лічені години, – тобто, ототожнити всю європейську історію з особистою біографією, щоб все інше відбулося уже саме по собі. Для цього іншого він знайшов дивовижно ясну й однозначну формулу: «Я увібрав у себе дух Європи – тепер я хочу нанести контрудар» [3, 22-23].

Він знає, що культура, що придушує в собі життя, його вільний творчий хаос, його шал почуттів і інстинктів, його радість нескінченного становлення, глибоко хвора. Він знає причини цієї хвороби, він передбачає трагічне майбутнє. І тому задля життя й надії він як цілитель (а саме таким, на його думку, і має бути філософ) зважується на радикальну хірургічну операцію. «Я маю піддати людство випробуванню, тяжчому за всі, яким його піддавали коли-небудь» [2, 694].

Немовби відповідаючи на майбутні докори в руйнуванні святинь, на звинувачення в тім, що він комусь при цьому зробив боляче, Ніцше пише: «Ви бажаєте формули для такої долі, яка стає людиною? – вона проставлена в моєму Заратустрі:

– *і хто має бути творцем в добрі та злі, воістину, той має бути спершу руйнівником, що розбиває цінності.*

Так належить найвище зло до найвищого блага, а це благо є творчим»
ⲁⲟⲩⲓ „ⲁⲩ

Відкинувши всю традиційну для європейської культури систему цінностей, як вони представлені в релігії, моралі, філософії, науці й політиці, Ніцше підґрунтям своєї філософії зробив все ж не заперечення, як Шопенгауер, а, навпаки, ствердження у світі позитивного смислу. «Я суперечу, як ніколи ніхто не суперечив, і, незважаючи на це, я протилежність заперечливого духу» [2, 763].

Він доводить критику до рівня, невідомого їй раніше, робить її знаряддям «перетворення» цінностей, ставить «Ні» на службу вищого утвердження («Як казав Заратустра», 1881-1884; «По той бік добра й зла», 1886; «До генеалогії моралі», 1887). Це і є третє перетворення: «дитиною стає лев».

Яке джерело визначило форму й зміст ніцшевського мислення, усієї події Ніцше?

Насамперед, слід зазначити, що Ніцше не виносив байдужої до життя філософії. Його філософія виражає напругу духу, спрямованого на вирішення найглибших проблем життя, вона народжується в процесі цього життя разом з емоційним його переживанням. Метод Ніцше рівнозначний буквальної грецькій семантиці слова – метод як шлях, тобто його шлях життя: «Я завжди писав свої книги всім тілом і життям: мені невідомо, що таке суто духовні проблеми» [1, 23]. Критерієм серйозності думки він уважав повноту її особистої втіленості в житті мислителя. «Ми не якісь мислячі жаби, не апарати, що об'єктивують і реєструють, з холодно розставленими потрухами, — ми маємо неспинно народжувати наші думки з нашого болю й поматеринськи надавати їм усе, що в нас є: кров, серце, вогонь, веселість, пристрасть, муку, долю, фатум» [1, 495].

Водночас він емпатично увібрав у себе історію європейської культури й філософії. Дотримання правила життя «вся історія як *особисто пережити* й результат *особистих страждань*» створювало ситуацію неабиякого ризику. Оскільки він не міг не жити своїми ідеями і в нього не могло бути абстрагованої, особисто не пережитої думки, остільки, перетворюючи досвід європейської культури у свій особистісний досвід, він «змішав» пізнання, потребу віри й життя. Прозрівши своєю геніальною інтуїцією трагічну істину про європейську культуру, він сприйняв її і перетворив на свою особистісну трагедію.

Руйнування традиційних цінностей оберталось суцільним саморуйнуванням. «Жити – означає для нас постійно перетворювати все, що нас складає, на світ і полум'я» [1, 495]. «Палій» згоряє на власному вогні. «Хто нападає на свій час, – кинув він якимось, – той може нападати лише на себе». Поставлений над власним життям експеримент, до неодмінних умов якого належав фактор самоідентифікації з культурою і її геніями, закінчився особистою трагедією. Ступінь занурення в проблему перевищила міру особистої витривалості.

Супротивники Ніцше говорять, що він підтримував «сильних» проти «слабких» і «страждаючих» і тому не може бути корисним для виховної справи. Але хто такі ці «сильні» і «слабкі»? Відповідь на це питання можна знайти в такому афоризмі із книги «По той бік добра й зла»: «Виховання страждання, великого страждання – хіба ви не знаєте, що лише це виховання в усьому підносило до сих пір людину?.. У людині *тварина* " творець поєднані воедино: у людині є матеріал, уламок, надмір, глина, бруд, безглуздя, хаос; але в людині є й творець, скульптор, твердість молота, божественний глядач та сьомий день – чи розумієте ви це протиріччя? Та чи розумієте ви, що *ваше* співчуття стосується «тварини в людині», того, що має бути сформоване, зламане, викуване, розірване, обпалене, загартоване, очищене, — того, що *страждає*, бо це необхідно, і повинно страждати? А *наше* співчуття – хіба ви не розумієте, кого стосується наше *зворотне* співчуття,

коли воно захищається від вашого співчуття, як від найгіршої зніженості та слабкості?» [2, 346].

Це відноситься й до філософії, яка, на думку Ніцше, не може бути абстрактною, байдужою до життя, але зобов'язана взяти на себе велике страждання світу, що і є «останнім визволителем духу». «Лише велике страждання, те довге, повільне страждання, що робить свою справу, нікуди не поспішаючи, у якому нас спалюють як на сирих дровах, змушує нас, філософів, зануритись на нашу останню глибину й відкинути будь-яку довіру, все добросердне, що заволоіає, покірливе, середнє, у що ми, мабуть, до цього вклали нашу людяність. Я маю сумнів, що таке страждання «покрашує», але я знаю, що воно *поглиблює* нас» [1, 495].

Те, що в цих думках про страждання він був абсолютно чесним, підтверджує випадок, що стався з ним у Турині в січні 1889 р., коли божевільня захлиснуло «убивцю Бога» хаосом, що вирвався із глибин підсвідомості, де завжди перебувало це співчутливе страждання. Вийшовши з будинку, він побачив старого виснаженого коня, засіченого до півсмерті кучером. Захлинаючись від сліз, він кинувся йому на допомогу, обійняв його за шию й упав... Дивну паралель із Раскольніковим і його сном, що у випадку з Ніцше перетворився в реальність, відзначає Свас'ян. Далі все за Достоевським: «Он видит, как её секут по глазам, по самым глазам! Он плачет. Сердце в нём поднимается, слёзы текут... С криком пробивается он сквозь толпу к савраске, обхватывает её мёртвую, окровавленную морду и целует её, целует её в глаза, в губы...» [9, 50]. Втілилось сказане Заратустрою: «Ох, де у світі відбувалося більше безумства, як не серед співстраждаючих?» [2, 64].

Нам варто пам'ятати, що життя Ніцше було реалізацією його філософії, експериментом саморуйнування «*тварини*» в людині для самотворення в ній *створця*», названого «*надлюдиною*». Експеримент трагічно обірвався, але, що набагато важливіше, він все-таки був. Так, його трагічний досвід «життєфілософії» ризикований, але не ризикованіший за дійсність кризової культури, що містить у собі хаос і порядок як у мірах, так і надмірностях. Ми можемо виявитися бранцями того й іншого. І тому нам потрібен *досвід Ніцше*, що зміцнює волю, дає силу подолання й заперечення, виховує мудрість ствердження, навчає свободі самозростання, застерігає від небезпеки саморуйнування й пробуджує паростки наших вищих надій.

(далі буде)

Література:

Ў Ніцше Ф. Сочинения в 2 т. Т. 1. / Пер. с нем. – М.: Мысль, 1990.

Ў Ніцше Ф. Сочинения в 2 т. Т. 2 / Пер. с нем. – М.: Мысль, 1990.

„Ў Свасьян К.А. Фридрих Ницше: мученик познания / Ницше Ф. Соч. в 2 т. Т. 1. – М.: Мысль, 1990. – С.5-46.

